

ЮЛІЯ БРАЇЛКО
(Полтава)

ВПЛИВ КОНФЕСІЙНОГО СТИЛЮ НА ПОЕТИЧНЕ МОВЛЕННЯ ІВАНА ГНАТЮКА: ЛЕКСИКО- СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: конфесійна лексика, конфесійний стиль, поетичне мовлення, ідіостиль, лексема, бібліїзм, онім.

Життя Івана Федровича Гнатюка (1929-2005) – відомого українського письменника, активного учасника руху опору, політв'язня, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка (2000 р.) – часто порівнюють із хресною дорогою. Його шлях у літературу лежав крізь сталінські тюрми і колимські концтабори, і тільки поезія стала для нього підтримкою: «Якщо не писатиму віршів – скоро загину» [3].

Вочевидь, трагічна доля автора позначилась на Гнатюковій поезії не тільки відповідними сюжетами й образами, а й активним використанням релігійних мотивів: *«І там, на тій Голгофі, як ухвалу / Суда, усім пілатам і рабам / Перед лицем святого трибуналу / І перед світом, грішним, як Адам, / Я зачитаю біблію Берлагу / Й усім за все сторицею воздам! / Амінь. Нехай збувається. Як благо. / Я йшов і йду по обраній путі, / Живу лиш Україною – й без страху / Зустріну смерть, розп'ятий на хресті»*. Сакральність знайшла свій відбиток і на лексичному рівні, подекуди – на жанровому (див., наприклад, вірші «Одкровення», «Псалом»). Навіть побіжний аналіз назв поезій дає підстави говорити про безперечний вплив конфесійного стилю на художнє мовлення І.Гнатюка: «Дух», «Благословенна мить», «Спокута», «Софіївські дзвони», «Святвечір», «Дзвони», «Різдво», «Єретик», «Хрест», «Пророцтво Єзекіяля», «Сповідь» (назви віршів), «Голгофа», «Золотоверхий собор» (назви поем), «Хресна дорога», «Судний день», «Колимська Голгофа» (назви циклів і книг) тощо.

Так, виняткову особистісну вартість виявляє в поетичному мовленні письменника лексема *Голгофа*, що функціонує переважно як символ і позначає близькі йому поняття – страждання, важкі випробування, терпіння. Сприйняття цього образу-символу відбувається через призму авторського «я» (*«Почую дотик вірної руки – / І не боюсь ні часу, ні голгофи...»*; *«Байдуже їм, що я на чужині, / Як на Голгофі, мучуся в неволі, / Нестерпно зношу злигодні страшні»*). Художні завдання іноді потребують посилення експресивно-сміслового навантаження бібліїзму, і тоді він набуває кількісних характеристик (*«Я з мужиків – стожилих і сторуких, / На сто Голгоф з тим вироком піду...»*) або одночасно актуалізує в тексті сему 'вершина' – ознаку первинного референта імені як елемента рельєфу – та символічне значення (*«Я за стома воротами й замками / З тяжкого болю витешу хреста / І понесу, закутий ланцюгами / На самий верх Колимського хребта, / На шпиль Голгофи, обраної змалу, / Куди й висотний птах не доліта»*; *«Бігаю й подумки в строфи / Слово до слова нижу, / Мов на вершину Голгофи, / Холодом гнаний, біжу»*; *«Така тяжка була мені дорога, / як на Голгофу – згружена й крута...»*).

Випадки вживання цього бібліїзму за прямим призначенням пов'язані з авторським інтересом до осмислення чи переосмислення сюжетів Священного Писання: *«Я бачив, як він (Христос – Ю.Б.), падаючи з ніг, / Встає і знову мовчки на Голгофу, / Несе хреста під вигуки і сміх»*; *«...Голгофа. Хрест. І він на ньому – син, / Розп'ятий у маминій жалобі... / В ім'я ідеї, зціпивши уста, / Наводив дуло – холодно і строго. / А мати, наче здійнята з хреста, / навпошепки молилася за нього»*.

Великий асоціативний ореол біблійних імен допомагає при проведенні поетичних паралелей. У такому разі саме конфесійні власні назви, що входять до об'єктів порівнянь чи зіставлень, стають указівкою на конкретний релігійний міф: *«Рубала всіх (шляхта – Ю.Б.): в Содомі і Гоморрі / Такого жаху, мабуть, не було»*; *«Перед його (Всевишнього – Ю.Б.) сяючим лицем / Стоять, як в день Содому і Гоморри, / І просять смерті, молячи, щоб гори / Попадали й накрили їх живцем»*; *«Як житець Гоморри чи Содому / (Просто аж не віриться мені), / Повернувся нібито додому, / А воно – ні хати, ні рідні»*; *«І надворі / Стужавіло, як і мені / В душі – содомі і гоморрі»*; *«Не поступився совістю своєю / (Давав*

же сина в жертву Авраам), / Він цілий світ оддав би за ідею...»; «Але мені було ще півбіди – / Христові ж в оцет влочену шматину / Несли до уст, зчорнілих від жади»; «Іде, як на Голгофу. Вже ходьба / Її – що крок, то тяжча за покуту, / Вже ні надій, ні спогадів – хіба / Гора, що в небо врізується круто».

У питальних конструкціях оніми біблійного походження набувають ціннісної ваги й для адресата мовлення: «Чи, може, ти в історії наосліп / шукаєш стежки власної / і блудиш, / і віковічно блудиш по Моаві, / зневірившись уздріти свій Йордан?»

Багато ж використань біблійних онімів (чи похідних від них) пов'язані винятково з відсиланням до конкретного міфологічного образу (чи, рідше, сюжету): «...Зоря Полин, відома з **Одкровення**, / Упала в Прип'ять атомним вогнем»; «Недовірки, маскуючись під гасла, / пильнують вас, не відаючи снів, / щоб часом хто з вас яблука не з'їв / з пожовклої **Адамової** казки»; «Якось вони, як вичерпали сили, / Згадавши, мабуть, випадок в **раю**, / В еретикову камеру впустили / Підкуплену спокусницю-змю»; «Та хоч отцям до **раю**, як верблюдам, / Крізь вушко голки входити, / але / Вони не переймаються тим чудом...»

Констатуючи інтерес письменника до біблійної тематики, такі алюзії можуть «осучаснювати» конфесійні лексеми, разом з тим не позбавляючи їх прадавніх співзначень. «Нерозривний зв'язок імені з епохою, печатку часу на ньому поети використовують як найбільш зжатиий знак, сигнал постійного «бігу часу»..., що приводить до зміни ідей, ідеалів, моди тощо» [5, с. 75]. Як правило, ці оніми виступають засобом художньої характеристики реальних осіб і набуті ними в процесі узусного використання конотації аксіологічного плану збігаються з авторськими. Тому цілком закономірно, що стилістично алюзивний прийом оформлюється головним чином як порівняння. Порівнюватись чи зіставлятись біблійні особи й ліричні об'єкти/суб'єкти можуть за діями («Ні пошани, ні щастя в житті не знайшов, / І, не в силі померти, конає, мов **Кайн**...») або фізичними характеристиками («...мені / Полуботок ввижається і нині. / У ланцюгах, могутній – як **Самсон**, / Зведеться – й тім'ям вивалить склепіння...»).

При художньому освоєнні міфохронімів важливою виявляється майже виключно енциклопедична інформація, тому в поетичному мовленні вони реалізуються головним чином у первинній функції, не зазначаючи змістових прирощень. Особливо це стосується тих пропріальних одиниць, що позначають майбутні події, про які говориться в Біблії. Наприклад: «Колись вони ще стрінуться – державні / Суперники – на **божому суді**...»; «...А вічний крик зруйнованих святинь / І в **судний день** не дасть йому спокою»; «...Але зглянеться Бог – і воскресне з руїн Україна / Хоч на **друге Пришестя**, зійде, стороп'ята, з хреста». У текстах Івана Гнатюка спостерігається еліптизація міфохронімних одиниць, тоді другий компонент, зосереджуючи в собі також ознаки скороченого мовного елемента, набуває більшої семантичної ємності й стилістичної виразності, як-от: «...І буде **Суд** – Початок і Кінець». Майбутній час, визначений енциклопедичною інформацією конфесійного міфохроніма, що позначає Страшний суд, має тенденцію до поступової трансформації в напрямку минулого. Наприклад: «Та гори не сховують їх, і з чаші / Святого гніву питимуть усі, – / Вже засідає **суд** на небесі, / Я жду його в смиренному безстрашші». А часова семантика іншого біблійного міфохроніма може зрушуватися у зворотному напрямку (минуле → майбутнє): «...Якщо ми будем жити по-старому, / То й без **потопу** згинемо усі».

Проте найвиразнішою та найчастотнішою функцією бібліїзмів у поезії Івана Гнатюка є символічна, причому особливо значущими стають для нього лексеми, у яких утілюються поняття зради, підступності, катування, жорстокості, що узагальнено характеризують життя людини в радянському суспільстві та є особисто знайомими письменнику: «Я збився з часу, сліпнучи весь день / У темряві, задушливій і затхлій, – / Хіба **пілати** жалують людей?»; «Наглядачам тут просто благодать, / Усі – немов **люципери** запеклі...»; «**Іуди й кайни** стоюко / І нині стежать за всіма». Пор. в інших письменників-дисидентів 60-80-х років ХХ століття: «Продать когось – найлегший труд. / Концепція... **їуд!**» (М.Данько); «Виявилось – то була не дружба; / а **Іуди** давньопідла служба / задля премій і нових видань» (В.Сіренко); «Лежу в труні з вовківнею **Іуд**» (С.Сапеляк); «Вам, хто в сніги-морози / Дохли, мов сонні мухи, / Зронять солоні сльози / **Юди**, тюхи-матюхи» (І.Світличний); «У **пілатів** – гвинтівки й нагани» (М.Данько). Такі слова-символи перебувають на межі власних і загальних назв, а процес дальшої апелятивзації продовжується наданням їм плюральної форми. Виступаючи ж у ролі звертання, ці іменники можуть набувати просторічного забарвлення, стаючи стилістичним засобом вираження експресивно-емоційного ставлення до адресата мовлення, як-от: «Ех, напилися б, **каїни**, смоли!»

Має своїми витокami вітчизняні літературні традиції (див., наприклад, однойменну поему І.Франка) символічне значення оніма *Мойсей*, який у творчості І.Гнатюка тісно пов'язується з поняттями Україна, народ: «У кожного народу – свій **Мойсей**. / А хто ж **Мойсеєм** в тебе, Україно?»

Найуживанішими з-поміж конфесійних лексем у художньому мовленні Івана Гнатюка є теонімі назви, чому є наукове пояснення: «Все живе в українській ліриці ХХ століття має в собі більш чи менш виражений, але обов'язковий трансцендентний порив, сакральне відчуття Абсолюту, незалежне від диктату суспільної практики, конкретних історичних обставин й агресивних стереотипів суспільної свідомості» [2, с. 15].

Як правило, теоніми (передусім лексеми *Бог*, *Господь*) виконують функцію адресата мовлення, що звичайно супроводжується висловлюванням прохання про допомогу, заступництво, вираженого традиційними для молитви дієсловами в наказовому чи умовному способах: *дай/не дай, прости, помилуй, спаси (врятуй), сохрани, допоможи, зглянься* тощо: «Так і чую: **Господи**, прости м'ні, / Як на себе руки накладу»; «**Господи**, прости, / Якщо ми грішно тужимо за ними»; «**Боже**, сохрани / Тебе в тяжкій дорозі з чужини – / Юдолі сліз і вічного страждання»; «**Господи-Боже**, прийди, / Дай нам хоч краплю надії»; «**Господи**, зглянься над нами, / допоки не знищив нас ворог, / Зглянься й не дай нам пропасти у чорній недолі й тузі»; «Не дай нам, **Боже**, каятись в одчаї, / Не дай прозріти – в атомнім вогні». Але часто такі авторські прохання істотно відрізняються від традиційних християнських, що досягається завдяки їхньому поетичному змісту: «Царю мій, **Боже**, схились над пракоренем нашого роду...»; «**Господи-Боже**, прокинись! Не спи у святій благодаті, / Не покидай нас навіки, – молимо, Боже: не спи! – / Глянь, як нам тяжко в неволі, / як тісно в беззахисній хаті, / Як вороги сплюндрували захоплені ниви й степи». Уживання в сполучі з такими одиницями вигуків посилює експресію та емоційність звертань: «О **Боже**, як тут холодно і темно! / То не в'язниця – пекло крижане!»; «О **Господи**, прости мені – я знову / Грішу на нього, як на Колімі». Поза звертальними кон-

струкціями теж можуть з'являтися мотиви моління до Бога, сформульовані відповідними дієслівними та іменниковими лексемами. Однак тоді теонімні одиниці не набувають статусу емоційно-експресивного центру, тобто реалізують значно менше конотативних сем, що, звичайно, відбивається й на їхньому виражальному результаті, наприклад: «*Я подумки молився, щоб до Бога / Хоч біль душі крізь зливу долетів*»; «*Та не чують того співу, / Божевільного, страшного, / Ні нещасні їхні діти, / Ні самотні матері, / Бо вони в гіркій печалі, / Ревно молячись до Бога, / Чують лиш німий неспокій...*».

Ще один поширений художній засіб уведення теонімів до контексту – узвичаєний у мовленні перифраз, наприклад: «*Що ж, він намісник бога на землі, / Духовний пастир і законодавець, / Але мене навколишки й во злі, / Як грішника чи блазня, не поставить*».

Онiми, що позначають першу особу Святої Трійці, актуалізують у художньому мовленні І.Гнатюка семи, властиві й номінаціям людських істот. Це зумовлюється самим християнським віровченням, за яким Бог створив людину за образом і подобою своєю. Тому загалом у мовленні, а в поетичному зокрема, аналізовані теоніми актуалізують такі семи: 'рятівник' («*Всі тоді надіялись на Бога – / Іншого рятунку не було...*»; «*А як вона в зухвалості упертій / Доводить їм гріховну правоту, / Так, ніби справді Бог її від смерті / На допитах рятує, як святу*»); 'покарання' («*Не богослови – / бог її карає, / Вони у тім не винні взагалі*»); 'суддя' (ядерна в онімі всевишній Судія, у контексті вона увиразнюється залежним від нього дієсловом розсудити: «*Тепер уже всевишній Судія / Петра з Павлом розсудить неодмінно, / Воздасть йому за все – й за Україну, / І за гріхи усіх його діянь*»); 'забування' («*...Я день і ніч тужив за рідною землею, / Забутий усіма – і Богом, і людьми*»). Певний антропоморфізм таких номенів спостерігається й тоді, коли в поетичному тексті йдеться про органичність або зовнішність їх референта, причому в другому випадку тотожність Бога і людини репрезентується більшою мірою. Наприклад: «*Побачу кров на шальках правосудь / (Хай бачить Бог!), пролиту безневинно...*»; «*Коли ж почує Бог на небесі / Ті мученицькі стогони й прокляття, / Що стали співом рабської Русі?*»; «*Він стояв у позі Саваофа / І повчав мене із висоти...*» Деяко інакший антропоморфізм лексеми Бог спостерігається у випадку, коли вона використовується в тропях, що характеризують конкретну людину. Тоді разом з «олюдненням» референта в семантичній структурі власної назви частково актуалізуються й компоненти, які вказують на всесильність, винятковість тощо – риси, властиві надприродній істоті: «*Я ж вірую в Шевченка. Як у Бога. / Єдиного, по-своєму святого, / Молюсь йому: Тарасе – ти мій Боже!*»

Біблійна інформація оніма Христос і синонімічних варіантів стає основою зіставлень його референта з іншими особами чи неістотами: «*І суть не в тому – хто він: чи Христос, / Чи інший хтось, розп'ятий невинно...*»; «*...добре знали з практики своєї, / що єретик же смертний – / не Ісус*»; «*То брехня, / Що десь мій лист блукає навмання: / Він, як Христос, розпінтий катами*».

Ще одні широкоживані Іваном Гнатюком конфесійні лексеми – міфотопоніми рай і пекло. У поетичній картині світу між поняттями, ними позначеними, існує багаторівневий зв'язок, що виявляється як у просторовій сфері, так і в більш складних відносинах. На відміну від релігійного протиставлення пекла раю [1, с. 20], українська літературна мова не засвідчує антонімії іменників, що їх називають, указуючи лише на номенклатурну опозицію,

за якої лексичні одиниці набувають статусу антонімів лише при розвитку в них якісного значення, зокрема на рівні метафоричного [4, с. 28]. Поетичне осмислення такої опозиції базується на узагальненні всієї енциклопедичної інформації та смислових співзначень конотонімів і йде від звичайних єднальних зв'язків між ними («*В раю і пеклі я з тобою, / Любов підбила нас на гріх...*») до логічного об'єднання цих членів поняттєвої опозиції, у чому особливо чітко простежується діалектична єдність двох протилежностей, позначених міфотопонімними одиницями: «*Я перероджуюся в тому / Святому пеклі і раю!*» Тобто поетична трансформація опозиційного й антонімичного зв'язку конотонімів *рай* і *пекло* йде в напрямку заперечення останнього та усвідомлення органічного взаємопереходу одного поняття в інше й навпаки, незважаючи на широкий спектр додаткових значень цих лексем. Свідченням цього є оксиморон *пекельний рай* («*О жалю мій – пекельний раю...*») – своєрідне відтворення складності й суперечливості зображуваних понять.

Значний експресивний ефект дає певне значеннєве контрастування міфотопонімів *рай* і *пекло* з іншими лексемами, підкреслене різноманітними тавтологіями та фоностилістичними і лексичними засобами: «*Гей, жалю-раю, що нараю / А чи нараю що в жалю?*»; «*І хоч його не випустять живого, / Але пишу – дурю себе самого, / Аби пройти це пекло крижане*».

Важливою для поета є також культурна інформація, накопичена міфотопонімами у процесі світового літературного вжитку. Це стосується переважно лексеми *пекло*, що в художньому мовленні Івана Гнатюка нерідко реалізується алюзивно, разом з іншими компонентами цього стилістичного прийому відсилаючи читача до «Божественної комедії» А. Данте, як-от: «*В лагерній сваволі я всі кола / Дантового пекла перейшов...*» У таких випадках емоційне навантаження ірреальної власної назви може значно підвищуватися за рахунок індивідуально-авторського кількісного збільшення окремої характеристики позначуваного онімом об'єкта: «*Я десять кіл у пеклі перейшов, / Але живу – і мрію про любов, / Живу, хоч, може, й плачу мимоволі*».

Значущими для поезії Івана Гнатюка є й міфоперсоніми, загальним у семантиці яких є поняття істоти, що сконцентрувала в собі все світове моральне зло. Ці лексичні одиниці проспективно повідомляють про свої пейоративно-оцінні конотації, актуалізуючи в контексті різнопланові семні моменти, що позначають відповідні моральні поняття: 'жорстокість' («*...Ті кати жорстокості своєї / Вчилися в люципера, мабуть!*»); 'спокусливість', 'підступність' («*Не жалів ні меду, ні отрути, / Був такий спокусливий, як змії...*») Характерна для поезії також різнопланова інтерпретація образу Сатани/Диявола як володаря/царя пекла, що йде від апокрифічних уявлень: «*Лиш мученики в царстві сатани / Возрадувались з янгольської сурми, – / Я жду, коли розверзнуться їх тюрми / Й навіки стануть вільними вони*». Традиційні носії негативного забарвлення, такі міфоперсоніми, актуалізуючи в тексті ще й інші співзначення, можуть уживатись для відповідної характеристики людських істот, що є загальною властивістю мовлення. Наприклад: «*Усі тремтять, немов у лихоманці, / І слухають його, як сатани, – / Забули давні звичай і танці, / З усім уже змирилися вони*»; «*Далекоглядні слуги сатани / Понівечили душі і лани – / Вже триста літ нема на них поради*».

Біблійний теонім *Мамона* поет використовує винятково в переносних значеннях, які в контексті можуть супроводжуватись як позитивно-оцінни-

ми, так і негативними конотаціями. Наприклад: «А що надбав? **Мамону** знань і слави»; «Він не служив **мамони-марноті**, / Він знав перо і плуга при нагоді...»

Назви релігійних книг та їх частин не збагачуються індивідуально-авторськими значеннями, але ті імена, що зазнали цих змін, характеризуються особливою емоційністю та загалом експресивністю: «Не ніч – а Божа **Біблія**: стоять / Сім янголів із сурмами святими, – / Вже золотий жертвник перед ними / Покрився димом – зірвано печатъ».

Загалом же активне послуговування конфесійною, особливо біблійною лексикою позначене в поезії Івана Гнатюка особливим пієтетом перед сакральними словами і свідчить про глибокі християнські корені світогляду письменника. Майже всі такі одиниці зберігають свої первісні оцінні конотації, за винятком окремих уживань на зразок: «Ідуть на суд і мертві, і живі, / І **божим** страхом світяться їх лиця». Єдиний випадок регулярного надання конфесійній лексемі не властивого їй негативного забарвлення простежуємо у використанні усіченого варіанту назви Папа Римський: «Я не платив би гідністю, якби / Лихому **папі** в найми не продався...»; «То демон, а не **папа**...»; «А що, як **папі** дати їх на гріх? / Скупий святець аж молиться до вигід, а нам лише морока через них».

Вплив конфесійного стилю на ідіостилю І.Гнатюка не обмежується лише семантико-стилістичними перетвореннями, даючи поштовх до авторських словотвірних модифікацій: «Не набиваюсь в куми королю / Й душі між **богом-чортом** не ділю»; «Ген-ген, де жито, як печалі, / Чекало жнив собі на пні, / Принишклі, наче на причалі, / **Ковчеги-скирти** на стерні»; «Скільки їх, святих і безборонних / **Благородиць** – наших матерів, / Як нещасних в'язниць, у вагонах / Вивезли на муки – без судів!» (Цікаво, що в останньому вірші, вміщеному в іншому виданні, замість указанного оказіоналізму вживається іменник Богородиця – пряма вказівка на ту конфесійну лексему, за аналогом до якої утворена новація *благородиця*).

Загальновизнаним є те, що найповніше різноманітні міжстильові звязки віддзеркалює мовно-художня практика. Не є винятком поетичне мовлення Івана Гнатюка, яке з-поміж усіх інших зазнає помітного впливу конфесійного стилю, зокрема на лексичному рівні. Реалізація стилістико-виражальних можливостей конфесійної лексики у поезії цього автора зумовлюється передусім її тематикою, а також культурним ореолом й у цілому конотативними характеристиками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мифологический словарь / [гл. ред. Е. М. Мелетинский]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 672 с.
2. *Моренець В. П.* Сучасна українська лірика (особливості розвитку і логіка саморуку) : дис. ... доктора філол. наук : 10.01.02 / В. П. Моренець. – К., 1994. – 442 с.
3. *Овсієнко В. В.* Гнатюк Іван Федорович [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1228860599>
4. Українська мова : енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін.]. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
5. *Фонякова О. И.* Имя собственное в художественном тексте : [учеб. пособ.] / О. И. Фонякова – Л. : ЛГУ, 1990. – 104 с.

БРАЙЛКО ЮЛИЯ

ВЛИЯНИЕ КОНФЕССИОНАЛЬНОГО СТИЛЯ НА ПОЭТИЧЕСКУЮ РЕЧЬ
ИВАНА ГНАТЮКА: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматривается функционирование конфессиональных лексем в поэзии лауреата Шевченковской премии Ивана Гнатюка. Доказывается большой стилистический и семантический потенциал, важное значение такой функционально маркированной лексики для создания творческой концепции отображения действительности.

Ключевые слова: конфессиональная лексика, конфессиональный стиль, поэтическая речь, идиостиль, лексема, библеизм, оним.

BRAILKO YULIA

INFLUENCE OF THE CONFESSIONAL STYLE ON THE POETIC SPEECH OF IVAN
HNATIUK: LEXICO-SEMANTIC ASPECT

The article deals with the functioning of the confessional lexemes in the poetry of Ivan Hnatiuk, the Shevchenko Prize laureate. It is proved the large stylistic and semantic potential, the important value of such functionally marked vocabulary for the creative conception of the reality reflection creation.

Key words: confessional vocabulary, confessional style, poetic speech, idiostyle, lexeme, bibleism, onym.

Одержано 19.11.2010 р., рекомендовано до друку 22.02.2011 р.